

Joanna Szerszunowicz
(Białystok)

KONOTACJE LEKSEMU *NOC* W ZWIĄZKACH FRAZEOLÓGICZNYCH A ICH MIĘDZYJĘZYKOWA EKWIWALENCJA (NA MATERIALE WYBRANYCH JĘZYKÓW EUROPEJSKICH)

W e współczesnych badaniach językoznawczych wiele uwagi poświęca się relacji języka i kultury¹, która jest niezwykle ważna w analizach konfrontatywnych. Można przeprowadzać je skupiając się na różnych zjawiskach językowych, na przykład stałych połączeniach wyrazowych², które często motywowane są ekstralingwalnie. W niniejszym artykule zostanie podjęta próba konfrontatywnej analizy asocjacji semantycznych leksemu *noc* obecnych we frazeologizmach, czyli

(...) tych elementów pragmatyki, które są odbiciem wyobrażeń kulturowych i tradycji związanych z danym wyrazem, panującej w danym społeczeństwie praktyki wyzyskiwania odpowiedniej rzeczy i wielu innych czynników pozajęzykowych. Skojarzenia te mogą być bardzo nietypowe, „kapryśne” i różnią się znacznie dla tożsamyh lub bliskich znaczeniowo wyrazów różnych języków, a nawet wyrazów jednego języka.³

¹ Np. C. Kramersch, *Language and Culture*, Oxford 2000; *Phraseology and Culture in English*, red. P. Skandera, Berlin-New York 2007; A. Wierzbicka, *Understanding Cultures through Their Key Words*, Oxford 1997. W Polsce m.in. tomy z serii *Język a Kultura* wydawane we Wrocławiu oraz „czerwona seria” lubelska.

² Zob. *A Multilingual Focus on Contrastive Phraseology and Techniques for Translation*, red. M. I. Gonzáles Rey, Hamburg 2008; *Fixed Expressions in Cross-Linguistic Perspective. A Multilingual & Multidisciplinary Approach*, red. M. Álvarez de la Granja, Hamburg 2008.

³ J. D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2000, s. 76. Por. *The Oxford Companion to the English Language*, red. T. McArthur, Oxford 1996, s. 235-236; J. C. Richards, J. Platt, H. Platt, *Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics*, Harlow 1993, s. 78. O konotacji zob. *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin 1988.

Należy podkreślić, że różnice te są bardzo ważne z punktu widzenia badań konfrontatywnych, gdyż mają one odzwierciedlenie w rozmaitych faktach językowych, między innymi stałych połączeniach wyrazowych funkcjonujących w poszczególnych językach.

Analizować można związki frazeologiczne⁴, traktowane jako jednostki nierozkładalne z racji asumarycznego znaczenia, jak również ich komponenty – składniki budujące dane połączenie wyrazowe, mające własne znaczenie, a w wielu przypadkach również konotacje. Anna Pajdzińska w artykule *Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych* zwraca uwagę na fakt, że zwykle podkreśla się globalność znaczenia frazeologizmu, którego komponenty tracą swoje znaczenia⁵. W przypadku przynajmniej niektórych komponentów związków frazeologicznych zasadne jest przeprowadzenie analizy obejmującej również badanie konotacji składników⁶, które pełnią funkcję komponentów jądrowych, swoistych centrów związków⁷. Analiza konfrontatywna potencjału konotacyjnego danego komponentu idiomu aktualizowanego w stałych związkach wyrazowych pozwala na stworzenie porównawczego zestawienia tych konotacji, które motywowały jednostki frazeologiczne w poszczególnych językach.

W konfrontatywnych badaniach jednostek frazeologicznych analizowanie konotacji związków i ich składników jest więc konieczne z kilku powodów. Po pierwsze, analiza taka pozwala na określenie podobieństw i różnic w zakresie konotacji aktualizowanych w stałych połączeniach wyrazowych w porównywanych językach, tym samym przyczyniając się do rekonstrukcji językowego obrazu świata⁸, co jest bar-

⁴ Przyjęto definicję frazeologizmu (idiomu) za *Encyklopedią językoznawstwa ogólnego*: „Dwu- lub kilkuwyrazowa ustalona (stała) konstrukcja jęz., której znaczenia nie da się wyprowadzić ze znaczeń i reguł łączenia składających się na nią wyrazów”. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. E. Polański, Warszawa 1999, s. 244. Por. uwagi P. Zakrzewskiego zawarte w artykule *W sprawie definicji idiomu*, „Folia Linguistica” 42 (2002), s. 19-23.

⁵ A. Pajdzińska, *Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych*, w: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, red. M. Basaj, D. Rytel, t. I, Wrocław – Warszawa – Kraków 1982, s. 81.

⁶ Por. Ch. Palm, *Phraseologie*, Tübingen 1997, s. 25-27.

⁷ A. Spagińska-Pruszek, *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*, Gdańsk 2003, s. 73.

⁸ W tym celu analizie poddaje się znaczenie globalne związku frazeologicznego, znaczenia poszczególnych składników (np. *noc*), związków gramatycznych między poszczególnymi komponentami, ludzkiej bazy doświadczeniowej i asocja-

dzo istotne dla badań konfrontatywnych; po drugie, umożliwia właściwy opis frazeograficzny tychże jednostek; po trzecie, wyniki omawianych badań mają duże znaczenie dla glottodydaktyki i translatoryki⁹.

1. Konotacje komponentu *noc* we frazeologii

W przypadku wyrazu *noc*, występującego na liście Swadesha¹⁰, przyjmując należy założenie, że większość konotacji ma charakter uniwersalny¹¹. Ewa Mierzejewska słusznie stwierdza, że:

(...) zarówno w języku polskim jak i niemieckim, jak i wielu językach świata *noc*, ciemność, czarny kolor, a co się z tym łączy – także brud i wszystko, co zakryte przed ludzkim wzrokiem lub słabo widoczne, służy do symbolicznego wyrażania zła w ogólnym sensie, także więc i nieuczciwych przedsięwzięć, kłamstwa, oszukańczych zamiarów.¹²

Podobnie konstatuje Alice Deignan: „The dark is associated with feelings of unhappiness, depression, and despair, or with things which are unpleasant or evil. Because it is difficult to see in the dark, it is also associated with lack of knowledge and secrecy”¹³. Te refleksje, oparte na analizie materiału egzemplifikacyjnego, dają ogólny obraz konotacji leksemu *noc*.

Alicja Nagórko zwraca uwagę na fakt, że badania kontrastywne skoncentrowane są jednak na „(...) różnicach, jako tej sferze, w której sankcją jest groźba nieporozumienia”¹⁴. Warto więc analizie poddać komponent związków frazeologicznych o charakterze uniwersalnym,

cyjnej, formy wewnętrznej frazeologizmu. Zob. A. Spagińska-Pruszk, dz. cyt., Gdańsk 2003, s. 29.

⁹ H. Nesi, *A modern bestiary: a contrastive study of the figurative meanings of animal terms*, „ELT Journal”, t. 49, 3 (1995), s. 272-278.

¹⁰ W. Stefański, *Wprowadzenie do językoznawstwa historyczno-porównawczego*, Toruń 2001, s. 111.

¹¹ Por. A. Nagórko, *Z problemów etnolingwistyki – jak porównywać języki i kultury?*, „Poradnik Językowy” 4 (1994), s. 5.

¹² E. Mierzejewska, *Zwroty idiomatyczne oznaczające oszustwo w języku polskim i niemieckim*, „Poradnik Językowy” 6 (1986), s. 322.

¹³ A. Deignan *English Guides 7: Metaphor*, London 1995, s. 181. (Ciemność jest kojarzona z poczuciem nieszczęścia, przygnębieniem, rozpaczą lub rzeczami, które są nieprzyjemne albo złe. Ponieważ ciężko zobaczyć coś w ciemności, jest ona również kojarzona z brakiem wiedzy i tajemniczością. Tłum. własne).

¹⁴ A. Nagórko, dz. cyt., s. 11. Zarówno podobieństwa, jak i różnice międzyjęzykowe omawia na przykładzie włoskich metafor faunicznych i ich polskich odpowiedników Sylwia Skuza-Białousz. Zob. S. Skuza-Białousz, *Status metafory potocznej w przekładach z języka włoskiego*, w: *Język trzeciego tysiąclecia III*, t. II, *Konteksty przekładowe*, red. M. Piotrowska, Kraków 2005, s. 261-264.

taki jak *noc*. Nasuwa się więc kilka pytań: jaki jest konfrontatywny obraz nocy w planie konotacji; które konotacje nocy werbalizowane są w stałych związkach wyrazowych; czy stałe związki wyrazowe z komponentem *noc* występujące w poszczególnych językach europejskich są nośnikami tożsamyh konotacji czy różnych; ile jednostek idiomatycznych posiada ekwiwalenty absolutne, a ile nietożsame odpowiedniki frazeologiczne lub niefrazeologiczne; które frazeologizmy są specyficzne dla danego języka i dlaczego.

Na te pytania pozwala odpowiedzieć analiza konfrontatywna frazeologizmów z komponentem *noc* w wybranych językach europejskich, mianowicie w dwóch słowiańskich: polskim (*noc*; 29 jednostek) i rosyjskim (*ночь*; 24), dwóch germańskich: angielskim (komponent *night*; 26) i niemieckim (*die Nacht*; 28), oraz dwóch romańskich: francuskim (*la nuit*, 26) i włoskim (*la notte*, 31). Związki te wyekscerpowano ze słowników ogólnych poszczególnych języków, słowników idiomów i innych opracowań frazeograficznych. Analiza zebranego materiału pozwala na ustalenie, które konotacje leksemu *noc* motywowały jednostki frazeologiczne w badanych językach. Poniższe zestawienie zawiera egzemplifikację poszczególnych konotacji.

1.1. Noc → czern

Ryszard Tokarski, pisząc o semantyce barw, stwierdza, że „(...) wartości znaczeniowe *czerni* w obydwu rozumieniach – kwantytatywnym i kwalitatywnym – przyporządkowane są nocy”¹⁵. Związek między czarną barwą a czernią nocy motywuje frazeologiczne konstrukcje komparatywne, na przykład: ang. *black as night*, pol. *czarny jak noc*, wł. *nero come la notte*, niem. *schwarz wie die Nacht*¹⁶.

1.2. Noc → ciemność

Noc kojarzona jest z ciemnością, konotacja ta widoczna jest w niemieckim idiomie *jmdm. wird es Nacht vor den Augen* (dosł. komuś

¹⁵ R. Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 2004, s. 43.

¹⁶ A. Gondek, J. Szczęk, *Nazwy barw w związkach frazeologicznych języka polskiego i niemieckiego*, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. XXIX, Wrocław 2003, s. 163-175; A. Gondek, J. Szczęk, *Farben in den Phraseologismen des Deutschen und des Polnischen*, „Studia Linguistica”, t. XX (2001), s. 83-94; J. Szczęk, *Phraseologie der Farben. Eine kontrastive Analyse Deutsch-Polnisch*, „Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft”, 26-27 (2000-2001), s. 151-167; L. Zaręba, *Nazwy kolorów w polskich i francuskich związkach frazeologicznych*, tegoż, *Szkice z frazeologii porównawczej francusko-polskiej i polsko-francuskiej*, Kraków 2004.

staje się noc przed oczami). Wśród analizowanych stałych połączeń wyrazowych występują również jednostki opisujące samą noc, nawiązujące do jej stereotypowego postrzegania. Uwagę zwracają połączenia wyrazowe, które nazywają środek nocy lub noc 'głęboką' – a więc noc 'najciemniejszą', a zatem prototypową. Przykładami takich określeń są: ang. (*in the/at*) *dead of (the) night* (dosł. w środku nocy), pol. *środek nocy*, wł. *a notte alta, in piena notte, a notte fonda* (dosł. w wysokiej nocy, pełnej nocy, głębokiej nocy), *nella cuore della notte* (dosł. w sercu nocy)¹⁷. Liczne są również kolokacje wyrażające stereotypowe postrzeganie nocy¹⁸, na przykład: ang. *black, dark, murky, moonless, overcast night* (dosł. czarna, ciemna, mroczna, bezksiężycowa, pochmurna noc), fr. *nuit close, nuit noire <d'encre>* (dosł. ciemna noc, noc czarna <atramentowa>), pol. *głęboka noc, głucha noc, ciemna noc*, niem. *eine dunkle, stille Nacht* (dosł. ciemna, cicha noc), ros. *темная ночь* (dosł. ciemna noc), wł. *notte buia* (dosł. ciemna noc).

1.3. Noc → ograniczone możliwości percepcji wzrokowej

Do ograniczonego widzenia, które spowodowane jest ciemnością charakterystyczną dla nocy, nawiązują z kolei frazeologiczne metaforyczne określenia ślepoty: fr. *la nuit éternelle* (dosł. wieczna noc), pol. *wieczna noc*, wł. *la notte eterna* (dosł. wieczna noc), które mają charakter eufemizmów.

1.4. Noc → niepamięć

Jak już było powiedziane, prototypową cechą nocy jest ciemność, która symbolizować może zapomnienie. Konotacja ta motywowała następujące wyrażenia: fr. *la nuit des temps*, wł. *la notte dei tempi, la notte dell'oblio* (por. pol. *pomroka dziejów*).

¹⁷ We frazeologii istnieją także połączenia określające czynności jako mające miejsce w momencie zapadania nocy: fr. *à la nuit tombante, à la tombée de la nuit*, pol. *z zapadnięciem nocy*.

¹⁸ Por. mniej liczne kolokacje odwołujących się do peryferyjnych cech nocy, np. ang. *clear, moonlit, starlit, stary night*, fr. *nuit étoilée, nuit claire*, niem. *eine sternklare Nacht*, pol. *gwiazdzista noc*, wł. *notte stellata*. Zob. M. Bańko, *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*, Warszawa 2006; *Oxford Collocations Dictionary*, red. M. Deuter i in., Oxford 2002; *Duden. Das Stilwörterbuch*, red. M.G. Chiaro, t. II, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 2001.

1.5. Noc → głupota/brak wiedzy

Ograniczone możliwości widzenia kojarzone są z nocą i ciemnością, co jest podstawą metaforycznego mówienia o niskim potencjale intelektualnym. Duże zdolności poznawcze człowieka są figuratywnie opisywane za pomocą wyrażen z przymiotnikiem *jasny*¹⁹. Tokarski stwierdza: „*Noc i dzień* są zatem prototypowymi referencjami dla barw czarny i biały, gdy rozumiemy je jako bliskie ekwiwalenty pary *ciemny – jasny*”²⁰. Ta właśnie referencja stanowi motywację niemieckiego wyrażenie porównawczego *dumm wie die Nacht* (dosł. głupi jak noc)²¹, które jest przykładem antropocentrycznego charakteru frazeologii potocznej – większość jednostek odnosi się do ludzi²². Wyzyskania tej konotacji można się doszukać w recesywnym polskim związku *synowie nocy* – mianem tym określano pogan²³. Włoskie opracowania leksykograficzne podają konstrukcję ‘*la notte di* + rzeczownik’ w znaczeniu ‘okres, który cechuje zacofanie, ignorancja itp.’²⁴.

1.6. Noc → ponurość

Ciemna barwa kojarzona z nocą konotuje ponurość, a konotacja ta zapisana została w polskich wyrażeniach komparatywnych *ponury jak noc* i *pochmurny jak noc*, które służą do opisywania nastroju człowieka, a więc również mają charakter antropocentryczny. Konotacji tej można doszukiwać się również w polskim związku *noc okupacyjna*, rejestro-

¹⁹ Np. pol. *jasne, to jasne, jasne jak słońce, wszystko jasne, mówić/wyrażać się jasno*. Por. innowacja rozwijająca o znaczeniu antonimicznym *jasne jak słońce w nocy*.

²⁰ R. Tokarski, dz. cyt., s. 40.

²¹ Konotacja ta zwerbalizowana jest w postaci wyrażen porównawczych również w kilku językach słowiańskich, np. chorw. *glup kao noć*, maced. *глуп како ноќ*, słowac. *hlúpy (sprostý) ako <tmavá> noc*. Zob. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, red. Ž. Fink Arsovski, Zagreb 2006, s. 249.

²² Zwracają na to uwagę A.M. Lewicki i A. Pajdzińska pisząc: „We frazeologii potocznej nasila się antropocentryzm właściwy językowi w ogóle”. Badacze podkreślają również, że „(...) frazeologicznie wyróżnioną cechą jest mądrość/głupota”. A. M. Lewicki, A. Pajdzińska, *Frazeologia*, w: *Współczesny język polski*, Lublin 2001, s. 329.

²³ U Skorupki związek ten jest opatrzony kwalifikatorem *daw.*, francuski odpowiednik to *païens* – S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I, Warszawa 1999, s. 515; E. Pieńkos i in., *Wielki słownik polsko-francuski. Grand dictionnaire polonais-français*, t. II, Warszawa 1996, s. 384.

²⁴ Na przykład *la notte del Medioevo, la notte dell'ignoranza*. Zob. T. De Mauro, *Il dizionario della lingua italiana*, Milano 2000, s. 1649; H. Cieśla i in., *Wielki słownik włosko-polski. Grande dizionario italiano-polacco*, t. II, Warszawa 2002, s. 667.

wanym w słowniku Skorupki i niektórych słownikach dwujęzycznych, na przykład *Wielkim słowniku polsko-francuskim*.

1.7. Noc → tajemniczość

Noc jest postrzegana jako pełna tajemniczości, sprzyja działaniu pod jej osłoną, zwłaszcza w przypadku sekretnych zamierzeń, również tych nieuczciwych. Niemiecki idiom *bei Nacht und Nebel* (dosł. przy nocy i mgie) ma w swoim składzie dwa komponenty o podobnych konotacjach, których łączne występowanie intensyfikuje przekazywane znaczenie, podkreślone dodatkowo aliteracją. We frazeologii angielskiej, francuskiej i polskiej również występują idiomy o podobnym znaczeniu: fr. *à la faveur de la nuit* (dosł. pod osłoną nocy), pol. *pod osłoną nocy*). W biblizmie *jak złodziej [w noc]* (por. *wie ein Dieb in der Nacht*, ang. *like a thief in the night*) również wykorzystane są omawiane konotacje komponentu *noc*²⁵.

1.8. Noc → niebezpieczeństwo

Ciemność nocy wywołuje skojarzenia związane z niebezpieczeństwem, na jakie narażony jest człowiek, którego zmysły funkcjonują gorzej niż za dnia. Werbalizację tej konotacji znajdujemy we włoskim idiomie *peggio di andar di notte* (dosł. gorzej niż iść w nocy), który używany jest do określania niebezpiecznych sytuacji, zwłaszcza mogących ulec jedynie pogorszeniu²⁶.

1.9. Noc → czas działania nadprzyrodzonych mocy

Przeświadczenie, że noc jest porą działania nadprzyrodzonych mocy, duchów, zjaw, upiórów, wampirów, znalazło odzwierciedlenie w idiomatyce angielskiej w postaci dwóch idiomów: *things that go bump at night* (dosł. rzeczy, które robią bum w nocy) oraz *the witching hour/time of night* (dosł. godzina/pora czarowania w nocy).

1.10. Noc → śmierć

Anna Krzyżanowska, pisząc o mechanizmach procesu metaforyzacji śmierci w języku polskim i francuskim, wyodrębnia cztery grupy jednostek, mianowicie: związki ujmujące śmierć jako przemieszczanie

²⁵ Por. konotacje przymiotnika *czarny*, np. ang. *black market*, fr. *marché noir*, niem. *der schwarze Markt*, pol. *czarny rynek*, ros. *чёрный рынок*, wł. *mercato nero*.

²⁶ G. Pittano, *Frases fatte capo ha. Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni*, Bologna 1992, s. 226.

się, zaprzestanie działań życia codziennego lub zaprzestanie funkcjonowania mechanizmu, analogie do świata zwierzęcego, śmierć jako sen²⁷. Jednym ze sposobów metaforycznego mówienia o śmierci jest również wykorzystywanie konotacji nocy, co ilustrują wyrażenia w kilku językach (np. fr. *la nuit éternelle* (dosł. noc wieczna), *la nuit du tombeau* (dosł. noc grobowa), pol. *wieczna noc*, wł. *la notte eterna* (dosł. noc wieczna)²⁸.

1.11. Noc → brzydota

Komponent *noc* jest wykładnikiem intensywności wartościowania w porównawczych związkach frazeologicznych w języku polskim i niemieckim: *brzydki jak noc*, *hässlich wie die Nacht* (dosł. brzydki jak noc). Sam komponent przymiotnikowy ma charakter oceniający, rzeczownik intensyfikuje jego znaczenie poprzez odwołanie do obrazu nocy postrzeganej jako przeciwieństwo pięknego, jasnego dnia²⁹.

1.12. Noc → przeciwieństwo dnia

W badanych językach występują frazeologizmy, które mają w swoim składzie dwa rzeczowniki: *noc* i *dzień*, kojarzone z czernią i bielą. Tokarski pisze o tej relacji w następujący sposób: „Czerń kwantytatywna ma odniesienie do nocy i w zestawieniu z referencją prototypową bieli kwantytatywnej – dniem – tworzy sygnalizowaną wcześniej opozycję antonimiczną”³⁰. Różnica między nocą i dniem, wyjątkowo wyrazista, wręcz symboliczna, jest podstawą do metaforycznego mówienia o zupełnie różnych osobach, rzeczach czy jakościach. Frazeologizmy o znaczeniu ‘być zupełnie różnym’, bazujące na metaforze ‘dzień i noc’, występują w wielu językach, na przykład: wł. *ci cor-*

²⁷ A. Krzyżanowska, *Związki frazeologiczne oznaczające śmierć w języku polskim i francuskim (analiza porównawcza)*, „Poradnik Językowy” 6 (1993), s. 322. Por. M. Schwarz-Friesel, *Sprache und Emotion*, Tübingen und Basel 2007, s. 263.

²⁸ Zob. np. A. Tambor, *Związki frazeologiczne oznaczające śmierć (na materiale francuskim)*, „Poradnik Językowy”, 1 (1987), s. 40-46; A. Krzyżanowska, *Ostatnia podróż – czyli polska i francuska metafora śmierci*, „Etnolingwistyka”, t. 9-10, s. 93-100; A. Krzyżanowska, *Francuska i polska frazeologia śmierci*, Lublin 1999; J. Szerszunowicz, *Stale połączenia wyrazowe oznaczające proces umierania w języku polskim i włoskim*, „Białostockie Archiwum Językowe” 5 (2005), s. 103-118.

²⁹ Por. metaforyczne użycie polskiego przymiotnika *jasny* (*jasne oczy*, *jasna twarz*, *jasne oblicze*), który jest nośnikiem pozytywnej oceny wyglądu; frazeologizm fr. *beau comme un jour* (dosł. piękny jak dzień).

³⁰ R. Tokarski, dz. cyt., s. 42.

re/correrci (quanto) dal giorno alla notte (dosł. różnić się jak od nocy do dnia), fr. *c'est la jour e la nuit* (dosł. to dzień i noc), niem. *ein Unterschied wie Tag und Nacht* (dosł. różnica jak dzień i noc), co jest językowym odzwierciedleniem uniwersalnego podziału doby w analizowanych językach europejskich.

1.13 Noc → dopełnienie dnia

We frazeologii porównywanych języków występują jednostki z komponentami *dzień* i *noc*, które, odwołując się do wiedzy potocznej, są synonimami przysłówków ‘ciągle, bezustannie’. Do takich jednostek należą następujące frazeologizmy: pol. *dzień i noc, dniem i nocą*, ang. *morning, noon and night* (dosł. ranek, południe i noc), *day and night* (dosł. dzień i noc), *night and day* (dosł. noc i dzień), fr. *jour et nuit* (dosł. dzień i noc), *nuit et jour* (dosł. noc i dzień), niem. *Tag und Nacht* (dosł. dzień i noc), pol. *od świtu do nocy/od rana do nocy*, pol. *o każdej porze dnia i nocy*³¹.

1.14. Noc → koniec dnia

Nadejście nocy oznacza koniec dnia, koniec pracy, generalizując, jest kojarzone z finalnością, jakimkolwiek końcem – czy to zaplanowanym ukończeniem danej czynności, czy też zakończeniem jej niezależnym od mówiącego. Angielski idiom *call it a night* (dosł. ogłosić noc) ma znaczenie ‘zakończyć pracę pod wieczór’. Włoskie idiomy *buona notte ai suonatori* (dosł. dobranoc muzykom) i *buona notte al secchio* (dosł. dobranoc wiadru) oraz niemiecki frazeologizm *na, dann gute Nacht!* (dosł. no, to dobranoc!) wyrażają rezygnację lub rozczarowanie mówiącego³².

1.15. Noc → czas odpoczynku

Frazeologia zapisuje również wiedzę potoczną o nocy jako czasie odpoczynku, *snu*³³, oraz dniu – czasie pracy. Odwrócenie tego naturalnego porządku oznacza ‘zrobienie z nocy dnia’, czyli uczynienie pory ‘najcichszej’ czasem przeznaczonym do pracy. Tak właśnie metaforycznie wyrażane jest zakłócenie porządku dnia i nocy w polskim idiomie *z nocy*

³¹ Por. ros. *om zapy do zapy* (dosł. od zorzy do zorzy, od świtu do świtu), wł. *dalla mattina alla sera* (dosł. od rana do wieczora).

³² Por. polski frazeologizm pragmatyczny *no, to do widzenia!* używany w podobnym znaczeniu.

³³ Ten element wiedzy potocznej zapisany jest również w kolokacjach, np. pol. *cicha noc*, niem. *eine stille Nacht*.

robić dzień, włoskim *far della notte il giorno* (dosł. robić dzień z nocy) i niemieckim *die Nacht um Tage machen* (dosł. robić dzień z nocy). W kilku językach noc spędzona bezsennie określana jest metaforycznie jako *biała noc* (ang. *a white night*, fr. *la nuit blanche*, wł. *la notte bianca/in bianco*). Niemieckie idiomy *sich <Dativ> die Nacht um die Ohren schlagen/hauen* (dosł. uderzać nocą wokół uszu), *Traum meiner schlaflosen Nächte* (dosł. marzenie moich bezsennych nocy) i *jndm. schlaflose Nächte bereiten* (dosł. przygotować komuś bezsenne noce) również bazują na wyobrażeniu bezsennej nocy. Pierwszy z nich używany jest jako określenie nocy nie przespanej z jakiegoś powodu³⁴, drugi nazywa największe marzenie, które nie pozwala danej osobie spać, drugi zaś ma znaczenie ‘nie dawać komuś spać, spędzać sen z powiek <z oczu>’. Włoski idiom o niskiej frekwencji *essere uno che fa notte innanzi sera* (dosł. być tym, kto robi noc nawet wieczorem)³⁵, mający znaczenie ‘być leniwym’, również odwołuje się do stereotypowego postrzegania nocy jako pory odpoczynku, który w przypadku osoby opisywanej za pomocą tegoż idiomu rozpoczyna się zbyt wcześnie.

1.16. Noc → pora czuwania

Noc jest również porą czuwania, co zapisane jest we frazeologizmach, na przykład włoskim *fare nottiata* (dosł. robić noc’) używanym w znaczeniu ‘nie spać w nocy, by czuwać przy chorym’. Konotacja ta motywowała również liczne jednostki leksykalne w badanych językach³⁶.

1.17. Noc → czas zabawy

We frazeologii badanych języków występują idiomy, które nawiązują do pojmowania nocy jako czasu przeznaczanego na zabawę³⁷.

³⁴ Słownik autorstwa Teresy Mrozowski podaje jako polski ekwiwalent omawianego związku zwrot *zarwać noc* z kwalifikatorem *pot.* i następującym objaśnieniem: ‘nie spać w nocy z jakiegoś powodu’. Zob. T. Mrozowski, *Słownik frazeologiczny polsko-niemiecki. Phraseologisches Wörterbuch*, Warszawa 2007, s. 260-261.

³⁵ Idiom jest również nośnikiem aluzji literackiej (F. Petrarca, *Trionfo della Morte*, Pieśń I, 57: „(...) gente cui si fa notte innanzi sera (...)”). Zob. B.M. Quartu, *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano 2001, s. 327.

³⁶ Por. ang. *night porter* ‘portier nocny’, *night watch* ‘straż nocna’, *night watchman* ‘strażnik nocny’; pol. *dylżur nocny*, *straż nocna*; wł. *nottante* ‘osoba pilnująca w nocy chorego’.

³⁷ Konotacja ta jest obecna w wyrażeniach z derywatami leksemu *noc*, mianowicie *nocne życie*, ang. *nightlife*; *klub nocny*, ang. *nightclub*, *nightspot*; fr. *boite de nuit*, *vie nocturne d’un grand ville*; niem *Nachtleben*, *Nachtklub*.

Przykładami takich związków są następujące jednostki angielskie: *to make a night of it* (dosł. zrobić z tego noc, ‘dobrze się bawić’), *a hard day’s night* (dosł. noc po ciężkim dniu, ‘nieprzespana noc spędzona na zabawie’), *the morning after, the night before* (dosł. rano po, noc przed, ‘rano po nocnym przyjęciu’), *wet night* (dosł. mokra noc, ‘nocne przyjęcie, podczas którego pije się alkohol’), *the morning after (the night before)* (dosł. rano po (noc przed), ‘rano po nocy, podczas której pito alkohol’).

Angielski idiom *night on tiles* (dosł. noc na dachówkach, ‘całonocna zabawa’) motywowany był obserwacjami nocnych zachowań kotów, zwłaszcza w okresie rui. Wyrażenia *hen night* (dosł. kurza noc, ‘wieczorek paniński’) i *stag night* (dosł. jelenia noc, ‘wieczór kawalerski’) również bazują na konotacji ‘noc to czas przeznaczony na zabawę’. W frazeologii niemieckiej występuje wymieniony już wcześniej idiom *sich <Dativ> die Nacht um die Ohren schlagen/hauen* (dosł. uderzać nocą wokół uszu, ‘nie spać w nocy z jakiegoś powodu’), który również może być wykorzystany do opisywania nocy spędzonej na zabawie³⁸. W idiomatyce włoskiej funkcjonuje idiom *notte brava* (dosł. noc odważna), która nazywa nocne chuligańskie wybryki. Komponent *noc* występuje również w konstrukcjach z pogranicza frazeologii, na przykład *noc sylwestrowa* czy *noc świętojańska*.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że omawiana konotacja ma językowe reprezentacje frazeologiczne niezawierające komponentu *noc*, na przykład: pol. *szaleć do białego rana*, fr. *jusqu’au petit matin* (dosł. do świtu), *jusqu’à l’aube* (dosł. do świtu). Jest ona obecna również w związkach luźnych, które nie były włączone do materiału badawczego (np. pol. *bawić się/szaleć/tańczyć całą noc*).

1.18. Noc → pora miłości

Noc, roztaczająca romantyczną aurę, jest również porą miłości. Konotacja ta jest obecna w języku francuskim, w którym występują frazeologizmy *una nuit d’amour* (dosł. noc miłości) oraz *folles nuits* (dosł. nocne szaleństwa)³⁹. W języku polskim liczne są kolokacje od-

³⁸ *Wielki słownik niemiecko-polski* podaje polski odpowiednik *przehulać noc*. Zob. J. Piprek, J. Ippoldt, *Wielki słownik niemiecko-polski*, Warszawa 1985, s. 383.

³⁹ *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire de la langue française*, red. P. Varrod, Paris 2001, s. 1692.

wołujące się do takiego wyobrażenia nocy, np. *czarowna, miłosna, upojna, romantyczna, szalona noc*⁴⁰.

2. Ekwiwalencja jednostek frazeologicznych z komponentem *noc*

Międzyjęzykowa ekwiwalencja jednostek frazeologicznych stanowi złożony problem, rozpatrywany na wielu płaszczyznach, na przykład ekwiwalencji kontekstowej czy opisu frazeograficznego⁴¹. W konfrontatywnych badaniach frazeologicznych wiele uwagi poświęca się analizom obcojęzycznych ekwiwalentów idiomów danego języka, w wyniku których tworzone są typologie o różnym stopniu szczegółowości⁴².

W perspektywie konfrontatywnej, przyjmując podział dychotomiczny, wyodrębnia się jednostki frazeologiczne, które mają idiomatyczne odpowiedniki w drugim języku (idiomy o kongruentnych obrazach; idiomy bez kongruencji obrazowej), oraz idiomy, których odpowiedniki są niefrazeologiczne⁴³. Maria Piotrowska opisuje dwie techniki translacji idiomów, z których pierwsza polega na tłumaczeniu dosłownym jednostki, druga zaś – na użyciu idiomu lub wyrażenia funkcjonującego w języku przekładu⁴⁴. Marek Laskowski mówi o trzech możliwościach tłumaczenia idiomów, to jest o użyciu idiomu w języku docelowym, znalezieniu wyrazu mającego identyczne lub bardzo zbliżone znaczenie do danego frazeologizmu, oraz o tłumaczeniu opisowym⁴⁵. Pisząc o technikach tłumaczenia idiomów, Fiedler zwraca uwagę na możliwość opuszczenia frazeologizmu w translacji⁴⁶.

W typologii zaproponowanej przez Krzysztofa Hejwowskiego występują następujące sposoby tłumaczenia frazeologizmów: użycie „oczy-

⁴⁰ M. Bańko, dz. cyt., Warszawa 2006, s. 138.

⁴¹ Rys historyczny badań nad ekwiwalencją w: M. Sułkowska, *Międzyjęzykowa ekwiwalencja frazeologizmów na przykładzie związków somatycznych w języku polskim, francuskim i włoskim*, „Poradnik Językowy” 6 (2006), s. 6-16.

⁴² Zob. M. Sułkowska, *Séquences figées. Étude lexicographique et contrastive. Question d'équivalence*, Katowice 2003; M. Sułkowska, *Traitement contrastif des séquences figées (SF) et problème de leur equivalence interlinguale*, „Neophilologica”, 16 (2004), s. 189-200.

⁴³ Z. Wawrzyniak, *Praktyczne aspekty translacji literackiej na przykładzie języków niemieckiego i angielskiego*, Warszawa 1991, s. 50-51.

⁴⁴ M. Piotrowska, *Learning Translation – Learning the Impossible*, Kraków 2003, s. 80-81.

⁴⁵ M. Laskowski, *Semantische und pragmatische Aspekte der deutschen und polnischen Phraseologie*, Zielona Góra 2003, s. 144.

⁴⁶ S. Fiedler, dz. cyt., s. 130.

wistego”, nasuwającego się ekwiwalentu – idiomu o bardzo podobnej formie i sensie w języku docelowym, jeśli takowy istnieje (co zdarza się najczęściej w przypadku idiomów o pochodzeniu biblijnym lub klasycznym); użycie ekwiwalentu funkcjonalnego – zastąpienie idiomu wyjściowego takim idiomem języka docelowego, którego znaczenie jest podobne, choć obraz inny; syntagmatyczne przetłumaczenie idiomu języka wyjściowego – co możliwe jest tylko w rzadkich, specyficznych przypadkach, kiedy oryginalny idiom jest „przejrzysty” (zrozumiały w kulturze docelowej) i tylko w pewnych typach tekstów, których odbiorca przygotowany jest na pewne nowatorstwo językowe. Zwraca on również uwagę na fakt, że granica między dwoma pierwszymi technikami jest płynna⁴⁷. Oprócz wymienionych typów ekwiwalentów w niektórych zestawieniach uwzględnia się również pseudo-ekwiwalenty, inaczej zwane fałszywymi przyjaciółmi⁴⁸. Klasyfikacja zebranego materiału badawczego bazuje na typologii Hejwowskiego, zmodyfikowanej na potrzeby niniejszej analizy i uwzględnia propozycje Fiedler dotyczące międzyjęzykowych ekwiwalentów frazeologizmów⁴⁹.

2.1. *Quasi*-absolutne międzyjęzykowe odpowiedniki związków frazeologicznych z komponentem *noc*

Pierwszą grupę odpowiedników stanowią ekwiwalenty w literaturze przedmiotu tradycyjnie określane jako absolutne, czyli jednostki o tożsamym składzie leksykalnym, identycznej strukturze, posiadająca takie samo znaczenie i nacechowanie w porównywanych językach. Sabine Fiedler słusznie nazywa te odpowiedniki *quasi*-ekwiwalentami (*quasi-equivalents*), ponieważ znalezienie jednostek pochodzących z dwóch języków wykazujących pełną tożsamość jest bardzo mało prawdopodobne⁵⁰. Omawiane związki mogą różnić się na przykład frekwencją, nacechowaniem stylistycznym czy liczbą znaczeń.

⁴⁷ K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa 2004, s. 109.

⁴⁸ R. Gläser, *Phraseological Units as False Friends in English and German*, „Вестник Московского Университета, Научный Журнал”, Seria 19, *Лингвистика: международная коммуникация* 4, s. 25-35, Москва 1999; R. Gläser, *Phraseologismen als falsche Freunde*, w: *Foreign Language Studies. English in the Modern World. Festschrift for Hartmut Breitreuz on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, red. M. Dakowska, Frankfurt/M. 2000, s. 213-226.

⁴⁹ S. Fiedler, dz. cyt., s. 122-132.

⁵⁰ Tamże, s. 118.

Do związków posiadających ekwiwalenty absolutne należą na przykład następujące jednostki: ang. *day and night*, niem. *Tag und Nacht*, pol. *dzień i noc, dniem i nocą*, wł. *notte e di*; ang. *from dawn/morning to/till dusk/night all day*, pol. *od świtu do nocy/od rana do nocy*, niem. *von morgens bis in die Nacht*⁵¹, ros. *с уюпа до ночу*⁵²; fr. *la nuit des temps*, wł. *la notte dei tempi*; ang. *a white night*, fr. *la nuit blanche*, wł. *la notte bianca/in bianco*; ang. *black as night*, niem. *schwarz wie die Nacht*, pol. *czarny jak noc*, wł. *nero come la notte*; ang. *like a thief in the night*, niem. *wie ein Dieb in der Nacht*; fr. *nuit blanche*, ang. *white night* wł. *notte bianca*; fr. *la nuit éternelle*, pol. *wieczna noc*, wł. *la notte eterna*; niem. *die Nacht zum Tage machen*, pol. *z nocy robić dzień*, ros. *непенымам/снумамь день с ночьюю*, wł. *far della notte il giorno*⁵³. Jak widać, niektóre związki występują w identycznej lub bardzo zbliżonej postaci we wszystkich z badanych języków, podczas gdy inne tylko w niektórych spośród nich.

Charakter ponadnarodowy wykazują również jednostki paremii rejestrowane przez niektóre słowniki frazeologiczne, mianowicie: ang. *at night all cats are grey*⁵⁴, fr. *la nuit tous les chats sont gris*, niem. *bei Nacht/in der Nacht sind alle Katze grau*, pol. *w nocy wszystkie koty są szare*⁵⁵, ros. *ночью все кошки серы*, wł. *di notte tutti i gatti sono bigi*. Omawiane przysłowie należy do europeizmów frazeologicznych i występuje również w innych językach europejskich⁵⁶. Tożsamą formę mają przysłowia, które są odpowiednikami łacińskiej jednostki paremii *in nocte consilium*: ang. *the night brings counsel*, fr. *la nuit porte conseil*, pol. wariant *noc radę przynosi*.

W badanym materiale występuje kilka idiomów o szczególnie interesujących odpowiednikach, ponieważ stanowią one osobliwe przypadki *quasi*-ekwiwalencji. Należy do nich relacja zachodząca między angielskim idiomem *morning, noon and night*, który składa się z trzech komponentów (dosł. rano, południe i noc), a jego obcojęzycznymi

⁵¹ Wariant *von früh bis spät (in die Nacht)* (dosł. od wczesnie do późno (w nocy)).

⁵² Por. wł. *dalla mattina alla sera* (dosł. od rana do wieczora).

⁵³ Włoski idiom jest używany bardzo często w odniesieniu do niemowląt. Zob. B. M. Quartu, dz. cyt., s. 327.

⁵⁴ W języku angielskim funkcjonuje również wariant *all cats are grey in the dark*.

⁵⁵ We frazeologii polskiej występuje również wariant *w nocy wszystkie koty są bure*.

⁵⁶ Np. port. *de noite todos os gatos são pardos*. O przysłowiaach europejskich zob. R. J. B. Soares, *Provérbios Europeus. European Proverbs. Przystowia Europejskie*, Tawira 2008, s. 19, 23, 30.

odpowiednikami⁵⁷. W polskim, niemieckim i włoskim występują frazeologizmy o jednym tożsamym składniku (*noc*) i jednym synonimicznym (*dzień*) w stosunku do angielskiego rzeczownika *morning* (niem. *Tag und Nacht*, pol. *dzień i noc* wł. *notte e di*). Wszystkie wymienione idiomy są kongruentne pod względem obrazowania, można więc przyjąć, że brak komponentu *noon* w obcojęzycznych odpowiednikach nie wpływa znacząco na ekwiwalencję omawianych jednostek. Triada *morning, noon and night* jest nośnikiem większej ekspresji niż wyrażenie binominalne *day and night*, przy czym znaczenie jest tożsame.

Różnice występują również w statusie komponentu *noc* w porównywanych idiomach. W polskim idiomie *jak złodziej [w noc]* komponent *noc* w połączeniu z przyimkiem z stanowią element fakultatywny, natomiast w przypadku niemieckiego idiomu *wie ein Dieb in der Nacht* oraz angielskiego *like a thief in the night* są to składniki występujące obligatoryjnie w omawianych związkach, tożsamych leksykalnie i strukturalnie.

Obserwuje się też rozbieżności formalne idiomów z komponentem *noc* i ich obcojęzycznych odpowiedników. Przykładem jest polski idiom (*różnią się*) *jak dzień i noc* i jego obcojęzyczne odpowiedniki: francuski *c'est la jour et la nuit* (dosł. to jest dzień i noc) i włoski *correrai (quanto) dal giorno alla notte* (dosł. jest różnica jak od dnia do nocy). Podobieństwo relacji obserwujemy w przypadku przysłów: polskiego wariantu *noc jest dobrym doradcą* i jego francuskiego odpowiednika *la nuit porte conseil* (dosł. noc przynosi radę). W języku angielskim ta jednostka paremii ma dwa warianty: *the night brings counsel* (dosł. noc przynosi radę), tożsamy strukturalnie z francuskim przysłowiem, oraz *night is the mother of counsel* (dosł. noc jest matką rady). W odpowiedniku rosyjskim nie występuje komponent *noc*, natomiast pojawia się element *wieczór* (*ympo večera mudrenee* dosł. rano jest mądrzejszy od wieczoru)

W badanym materiale wystąpił przypadek, gdzie bardzo bliskim ekwiwalentem związku frazeologicznego jest odpowiednik jednowyrazowy, mianowicie angielski idiom *night owl* (dosł. nocna sowa) ma w języku niemieckim ekwiwalent w postaci wyrazu *die Nachteule* (dosł. *nocnosowa). Komponenty niemieckiego compositum są tożsame w wyrazami składowymi omawianego idiomu angielskiego, występuje

⁵⁷ Omawiany idiom angielski ma również wariant binominalny *day and night* o absolutnych odpowiednikach w porównywanych językach.

więc pełna zgodność w obrazowaniu. Wartość stylistyczna obu omawianych jednostek jest również bardzo zbliżona.

Niektóre idiomy posiadają odpowiedniki, w których komponent *noc* nie występuje, przy czym wprowadzenie tegoż komponentu spowodowałoby zaliczenie ekwiwalentu do grupy absolutnych. Przykładem jest relacja zachodząca między angielskim idiomem *night owl* a jego polskim jednowyrazowym odpowiednikiem frazeologicznym *sowa*⁵⁸. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w języku polskim funkcjonuje frazeologiczny odpowiednik angielskiego idiomu – *nocny marek*, jednak w tym konkretnym przypadku jednowyrazowy odpowiednik wydaje się być bliższym ekwiwalentem angielskiego związku. Pochodzący z utworu Williama Szekspira angielski idiom *the witching hour of the night*, mający wariant *the witching time of night* (dosł. godzina/pora czarowania w nocy)⁵⁹, może być tłumaczony na polski połączeniem wyrazowym *godzina czarów*. W polskim związku człon *w nocy* nie występuje, jednak można przyjąć, że ma on charakter eliptyczny i jednostki te są bardzo bliskimi ekwiwalentami.

2.2. Międzyjęzykowe ekwiwalenty częściowe związków frazeologicznych z komponentem *noc* kongruentne w sferze konotacyjnej

Kolejną grupę stanowią ekwiwalenty częściowe, czyli frazeologizmy korespondujące z idiomami, których są ekwiwalentami, pod względem znaczenia. Mogą, i zazwyczaj wykazują, rozbieżności leksykalno-formalne o różnym natężeniu. Mogą być to idiomy, w których komponent *noc* nie występuje, różnią się znacznie składem leksykalnym, jednak są nośnikami tożsamej konotacji i wykazują kongruencję pod względem obrazowania. Niemiecki frazeologizm *jmdm. schlaflose Nächte bereiten* (dosł. przygotować komuś bezsenne noce) posiada dwa polskie odpowiedniki rejestrowane w słownikach dwujęzycznych: *nie dawać komuś spać*, *spędzać sen z powiek <z oczu>*⁶⁰. W żadnym z nich nie występuje komponent *noc*, przy czym w obu występują elementy leksykalne z tego samego pola semantycznego (*spać*, *sen*). Zarówno

⁵⁸ Zob. J. Szerszunowicz, *Językowo-kulturowy obraz sowy w ujęciu komparatywnym*, „Białostockie Archiwum Językowe”, 3 (2003), s. 221.

⁵⁹ *'Tis now the very witching time of night/When churchyards and hell itself breathes out/Contagion to this world* /*Hamlet* III, 2/. Zob. A.P. Cowie, R. Mackin, I.R. McCaig, *Oxford Dictionary of English Idioms*, Oxford 1994, s. 593.

⁶⁰ J. Czoichalski, K.-D. Ludwig, *Słownik frazeologiczny niemiecko-polski*, współpraca U. Kramer, Warszawa 1999, s. 305.

frazeologizm niemiecki, jak i oba idiomy polskie, przywołują ten sam obraz, więc mimo tego że nie realizują jednego modelu leksykalno-formalnego, należy uznać je za bliskie ekwiwalenty.

Podobnie jest w przypadku pary idiomów: niemieckiego związku *über Nacht* (dosł. przez noc) i jego polskiego odpowiednika z *dnia na dzień*, które wykazują rozbieżności formalne i leksykalne, przy czym wykazują podobieństwo na poziomie obrazowania; komponenty rzeczownikowe obu analizowanych związków (*noc*, *dzień*) należą do jednego pola semantycznego. Omawiane zjawisko ilustruje również relacja między idiomami: francuskim *la nuit des temps* i włoskim *la notte dei tempi* a ich polskim odpowiednikiem *pomroka dziejów*. Cechą konotacyjną komponentu *noc* w omawianych związkach frazeologicznych jest ciemność, a składnik polskiego ekwiwalentu *pomroka* wywołuje tożsame konotacje.

Inny przykład to niemiecki idiom *jmdm. wird es Nacht vor den Augen* (dosł. komuś staje się noc przed oczami), posiadający polski odpowiednik frazeologiczny *komuś się robi ciemno przed oczami*. Podobnie kształtuje się relacja między następującymi idiomami: pol. *od świtu do nocy*, *od rana do nocy*, ros. *om zapu do zapu* (dosł. od zorzy do zorzy, od świtu do świtu), wł. *dalla mattina alla sera*. Należy je uznać za bliskie odpowiedniki mimo różnic w składzie komponentów, tak samo jak idiomy: francuski *la nuit éternelle*, włoski *la notte eterna* (dosł. wieczna noc) i ich angielski odpowiednik *be dark* (dosł. być ciemnym)⁶¹.

Związki, które realizują jeden model, mogą być bliskimi odpowiednikami nawet przy znacznych rozbieżnościach leksykalnych. Niemiecki idiom o żartobliwym charakterze *wo sich die Füchse/Fuchs und Hase gute Nacht sagen* (dosł. gdzie sobie lisy/lis i zając mówią dobranoc) posiada w języku polskim frazeologiczny odpowiednik realizujący ten sam model formalny *gdzie diabeł mówi dobranoc*. Podobnie jest w przypadku włoskiego frazeologizmu pragmatycznego *buona notte* i jego polskiego odpowiednika *no, to do widzenia* - w obu przypadkach są to formy pożegnań. Jak widać, rozbieżności leksykalne nie wykluczają wysokiego stopnia ekwiwalencji porównywanych jednostek.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że różnicom w składzie komponentów mogą towarzyszyć przesunięcia w planie stylistycznym. Zjawisko

⁶¹ Inne eufemizmy to: *nonsighted, optically challenged, partially sighted, sight deprived, unsighted, visual deficit, visual handicap/visually handicapped, visually inconvenienced*. Zob. J. Ayto, *Dictionary of Euphemisms*, London 2000, s. 209-210.

to ilustruje relacja między niemieckim idiomem binominalnym *bei Nebel und Nacht* (dosł. przy mgle i nocy) i jego polskim s frazeologizowanym odpowiednikiem *pod osłoną nocy*. Niemiecki związek ma charakter obrazowy, ponadto występuje w nim aliteracja, wykorzystanie której zwiększa ekspresywność omawianego frazeologizmu. Polski odpowiednik jest neutralny, przekazuje to samo znaczenie, jednak z punktu widzenia frazeostylistyki omawiane jednostki różnią się znacznie⁶².

2.3. Międzyjęzykowe frazeologiczne ekwiwalenty związków frazeologicznych z komponentem *noc* niekongruentne pod względem obrazowania

Kolejną grupę stanowią odpowiedniki frazeologiczne niekongruentne pod względem obrazowania. W badanym materiale występują jednostki mające odpowiedniki w postaci paralelizmów frazeologicznych⁶³. Przykładem jest niemiecki idiom *dumm sein wie die Nacht*, który posiada w języku polskim ekwiwalenty *być głupim jak but/noga stołowa/osiół*⁶⁴, w rosyjskim – *глупый как пробка* (dosł. głupi jak korek), we francuskim – *bête comme une cruche/une oie/un âne/tout/ses pieds* (dosł. głupi jak dzban/gęś/osiół/wszystko/swoje stopy), wł. *scemo come la luna* (dosł. głupi jak księżyc), które mają postać s frazeologizowanych porównań i są niekongruentne pod względem obrazowania⁶⁵.

Porównania *brzydki jak noc* i *hässlich wie die Nacht* mają frazeologiczne odpowiedniki w angielskim i francuskim, które również różnią się składem leksykalnym, mianowicie: ang. *as ugly as sin* (dosł. brzydki jak grzech), fr. *être laid comme un singe/un diable/les sept péchés capitaux/le péché/un crapaud* (dosł. być brzydkim jak małpa/diabeł/siedem grzechów głównych/grzech/ropucha), ros. *страшный как обезьяна, дурной как мертвец/смерть/смертный грех* (dosł. brzydki jak małpa/trup/śmierć/grzech śmiertelny), wł. *brutto da far*

⁶² Zob. R. Gläser, *A plea for phraseostylistics*, [w:] *Topics in Phraseology*, red. P. Kakietek, t. I, Katowice 1998, s. 22-32.

⁶³ J. Szerszunowicz, *Paralelizmy frazeologiczne w analizie komparatywnej*, „Białostockie Archiwum Językowe”, 4 (2004), s. 207-220.

⁶⁴ *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* podaje frazeologizm *glupi jak noc* jako odpowiednik chorwackiego *glup kao noć*, chociaż dostępne polskie opracowania frazeograficzne nie rejestrują tego związku. Zob. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, red. Ž. Fink Arsovski, Zagreb 2006, s. 249.

⁶⁵ Por. metaforyczne znaczenie polskiego przymiotnika *ciemny*, frazeologizm *ciemny jak tabaka w rogu*, frazeologiczny okazjonalizm *ciemna blondynka*.

*paura, brutto come la morte*⁶⁶/il demonio/il peccato/la fame/un rospo⁶⁷ (dosł. brzydki, że się można przestraszyć, brzydki jak śmierć/demon/grzech/głód/topucha). Innym przykładem jest relacja między polskim idiomem *robić z nocy dzień* a jego angielskim odpowiednikiem *to burn the midnight oil* (dosł. palić naftę o północy), gdzie to samo znaczenie zostało zwerbalizowane w postaci różnych formalnie i leksykalnie frazeologizmów.

Należy podkreślić, że w niektórych przypadkach omawiane rozbieżności nie muszą wywoływać znaczących strat w translacie. Tak właśnie jest z idiomami pragmatycznymi – przykładowo rosyjski idiom *не(к) ночи будь сказано* (dosł. nie przed nocą powiedziano), mający znaczenie ‘powiedziano nie w porę’, posiada w języku polskim ekwiwalent, w którego składzie nie występuje komponent *noc*. Konstrukcja *nie w porę powiedziane* to funkcjonalny odpowiednik idiomu rosyjskiego.

2.4. Międzyjęzykowe niefrazeologiczne ekwiwalenty związków z komponentem *noc*

W badanym materiale występują również idiomy, które nie posiadają frazeologicznych odpowiedników w badanych językach. Do omawianych jednostek należy na przykład polski idiom porównawczy *ponury/pochmurny jak noc*, który ma odpowiedniki opisowe tworzone według schematu ‘bardzo + ponury’, w przypadku języka włoskiego może być to również forma przymiotnika w stopniu najwyższym⁶⁸.

Wśród stałych połączeń wyrazowych, które nie mają sfracologizowanych odpowiedników, występują jednostki, których ekwiwalencja uwarunkowana jest ich genezą. Na przykład angielski idiom (*like*) *ships that pass in the night* (dosł. (jak) statki, które mijają się w nocy) pochodzi z wiersza H.W. Longfellowa zatytułowanego *Tales of a Wayside Inn*⁶⁹, jest więc specyficzny dla języka angielskiego. Jego polski odpowiednik, *przelotna znajomość*, nie ma charakteru obrazowego, ponadto nie jest nośnikiem aluzji literackiej.

⁶⁶ Oprócz dwóch wymienionych frazeologizmów *Podręczny słownik polsko-włoski* podaje również formę *bruttissimo*. W. Meisel, *Podręczny słownik włosko-polski. Dizionario pratico polacco-italiano*, t. I, Warszawa 1996, s. 758.

⁶⁷ B. M. Quartu, dz. cyt., s. 68.

⁶⁸ *Superlativo assoluto*. Zob. M. Dardano, P. Trifone, *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*, Milano 1995, s. 218-220.

⁶⁹ A. P. Cowie, R. Mackin, I.R. McCaig, dz. cyt., s. 357.

Problemem, który zasługuje na osobne omówienie, jest kwestia różnic w zabarwieniu stylistycznym idiomów i ich obcojęzycznych odpowiedników. Podobnie jest w przypadku jednostki pochodzącej z anonimowego tekstu, *things that go bump in the night*⁷⁰, którego polskimi ekwiwalentami są połączenia wyrazowe *nadprzyrodzone moce* lub *tajemnicze dźwięki rozlegające się nocą*⁷¹. Idiom angielski jest obrazowy i ma zabarwienie żartobliwe, podczas gdy polskie odpowiedniki – nieobrazowe i neutralne.

2.5. Międzyjęzykowe ekwiwalenty syntagmatyczne związków frazeologicznych z komponentem *noc*

Warto zwrócić uwagę na jednostki frazeologiczne z komponentem *noc*, które mogą zostać przeniesione do pewnych translatów jako dosłownie tłumaczone połączenia wyrazowe. Przykładem takich związków są nazwy historycznych nocy, których metaforyczne użycie jest zrozumiałe w innej niż wyjściowa kulturze. Warto nadmienić, że niektóre słowniki włoskie rejestrują aż trzy sfrazeologizowane połączenia tego typu (*notte dei cristalli*, *notte dei lunghi coltelli*, *notte di San Bartolomeo*)⁷², podczas gdy na przykład słowniki frazeologizmów polskich nie podają żadnej z tych nazw. Należy podkreślić, że niektóre polskie słowniki dwujęzyczne rejestrują te połączenia⁷³, na przykład *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski i rosyjsko-polski* zawiera w części polsko-rosyjskiej jednostkę *noc św. Bartłomieja* ('krwawa rzeź')⁷⁴.

⁷⁰ Idiom pochodzi z anonimowego tekstu: *From ghoulies and ghosties (ghouls and ghosts) and long-leggety beasties/And things that go bump in the night,/Good Lord, deliver us*. Zob. A. P. Cowie, R. Mackin R., I. R. McCaig, dz. cyt. s. 551.

⁷¹ T. Wyżyński, *Podręczny słownik idiomów angielskich. The Compact Dictionary of Idiomatic English*, Warszawa 2000, s. 221.

⁷² Np. B. M. Quartu, dz. cyt., s. 327.

⁷³ W *Wielkim słowniku polsko-niemieckim* nazwy *noc długich noży* (niem. *die Nacht der langen Messer*) i *noc kryształowa* (*Pogromnacht*, (*Reichs*)*Kristallnacht*) opatrzone są kwalifikatorem *hist.*, nie *fraz.* Podobnie w *Wielkim słowniku polsko-francuskim* potraktowane zostały nazwy *noc świętego Bartłomieja* (*le massacre de la Saint-Barthélemy*, *la nuit des longs couteaux*). Zob. *Wielki słownik polsko-niemiecki*, red. J. Wiktorowicz, A. Frączek, Warszawa 2008, s. 410; E. Piękos i in., *Wielki słownik polsko-francuski. Grand dictionnaire polonais-français*, t. II, Warszawa 1996, s. 384.

⁷⁴ Jako rosyjski odpowiednik słownik ten podaje wyrażenie *Барфоломеевская ночь*, które nie występuje w części rosyjsko-polskiej. Związek ten podaje słownik idiomów O. Spirydowicza z polskimi ekwiwalentami *noc Świętego Bartłomieja* (sic!) i *rzeź*. Zob. *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski rosyjsko-polski*,

Przykład frazeologizmu noc św. Bartłomieja nie jest odosobniony, podobnie jest w przypadku włoskiego frazeologizmu *notte dei lunghi coltelli* (dosł. noc długich noży), którego wiele opracowań frazeograficznych nie rejestruje znaczeniu przenośnym, mimo że należy on do jednostek używanych w języku mediów⁷⁵. Analogicznie traktowany jest jego angielski odpowiednik (*a/the*) *night of long knives*, rejestrowany tylko w niektórych opracowaniach.

Problemem może być precyzyjne ustalenie znaczenia – jeden ze słowników podaje następujące znaczenia idiomu (*a/the*) *night of long knives*: ‘(...) phrase for any kind of surprise purge (but one in which, usually, no actual blood is shed’(...))⁷⁶, drugi zawiera znaczenie nieco inne: ‘(...) any treacherous massacre or betrayal (...)’⁷⁷. Aluzyjność nazwy jest podstawą ustalania znaczenia metaforycznego aktualizowanego w danym kontekście.

Innym niebezpieczeństwem związanym z przenoszeniem jednostek do translatu jest różne znaczenie kulturowe omawianych nazw i związana z nią asymetria konotacji: w jednej z kultur frazeologizm jest bogatszy w konotacje niż w innych, w których obecna jest na przykład tylko jedna z nich. Językowym odzwierciedleniem znaczenia kulturowego może być na przykład większa liczba znaczeń danej jednostki. Tak jest w przypadku niemieckiego związku frazeologicznego *Nacht der langen Messer*, rejestrowanego w opracowaniach frazeograficznych i używanego w trzech znaczeniach (‘mord danej grupy ludzi mający miejsce w czasie nocy’; ‘mający miejsce w nocy lub późnym wieczorem wybór w bezwzględnej rywalizacji’; ‘mające miejsce wieczorem podjęcie ostatecznej decyzji’),⁷⁸ którego odpowiedniki nawiązują znaczeniowo do pierwszego rozumienia omawianego idiomu.

red. J. Lukszyn, Warszawa 1998, s. 198; O. Spirydowicz, *Rosyjsko-polski słownik idiomów*, Warszawa 1988, s. 145.

⁷⁵ O. Lurati, *Dizionario dei modi di dire*, Milano 2001, s. 605.

⁷⁶ „(...) nazywające jakikolwiek rodzaj niespodziewanej czystki (takiej, w której z reguły nie dochodzi do rozlewu krwi (...))”. (Tłum. własne) N. Rees, *A Word in Your Shell-like. 6 000 Curious & Everyday Phrases Explained*, Glasgow 2004, s. 484.

⁷⁷ “(...) pogrom będący wynikiem zdrady lub zdrada (...)”. (Tłum. własne) *Brewer’s Dictionary of Phrase and Fable*, red. A. Room, London 2002, s. 823.

⁷⁸ Por. definicję w: *Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, red. B. Alsleben, W. Scholze-Stubenrecht, t. XI, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 2002, s. 531.

Przeniesienie jednostki do translatu wiąże się z pewnymi problemami, które mogą skutkować wywołaniem efektu obcości konkretnej⁷⁹, tak jak w przypadku nazw nocy znanych z historii. Z kolei kalki frazeologizmów obrazowych, wykorzystujące potencjał konotacyjny leksemu *noc*, zrozumiałe dla użytkowników języka docelowego, rzadko są ekwiwalentne w planie stylistycznym translatu. Decyzja o przeniesieniu obcojęzycznego idiomu do translatu uwarunkowany jest kontekstem, w jakim dana jednostka występuje, oraz możliwościami recepcyjnymi odbiorców tłumaczonego tekstu.

2.6. Międzyjęzykowe pozorne ekwiwalenty związków frazeologicznych z komponentem *noc*

Osobną grupę stanowią ekwiwalenty pozorne frazeologizmów⁸⁰, czyli jednostki, które posiadają międzyjęzykowe ekwiwalenty wykazujące pewne podobieństwo do idiomów pierwszego języka, na przykład w składzie leksykalnym, strukturze, bądź w leksyce i strukturze, na tyle widoczne, że idiomy postrzegane są przez użytkowników języka drugiego jako jednostki o tożsamym znaczeniu⁸¹.

⁷⁹ R. Lewicki, *Obcość w odbiorze przekładu*, Lublin 2000.

⁸⁰ W literaturze przedmiotu znacznie więcej uwagi poświęca się jednostkom leksykalnym. Powstały liczne słowniki fałszywych przyjaciół leksykalnych, zob. np. M. Karpaczewa i in., *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-bułgarskich*, Katowice 1994; J. Koziński, *Słownik wyrazów o podobnym brzmieniu a odmiennym znaczeniu w języku polskim i rosyjskim*, Warszawa 1959; R. Lipczuk, *Mały słownik tautonimów niemiecko-polskich. Wyrazy o podobnej formie, lecz różnych znaczeniach*, Warszawa 1990; T. Z. Orłowski, *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*, Kraków 2003; K. F. Rudolf, *Słownik angielsko-polski polsko-angielski wyrazów zdradliwych*, Kraków 2003; M. Szałek, *Mały słownik angielsko-polskich homonimów. A Small Dictionary of English-Polish Homonyms*, Poznań 2002; G. Szpila, *An English-Polish Dictionary of False Friends*, Kraków 2003; E. Tokarz, *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-chorwackich*, Katowice 1998. Na występowanie frazeologicznych fałszywych przyjaciół zwracają uwagę wymieniona już wcześniej R. Gläser, Z. Grosbart i J. Pieńkos. Zob. Z. Grosbart, *Heterofemia międzyjęzykowa, czyli skutki nadmiernego zaufania do intuicji translatorskiej*, w: *Wielojęzyczność literatury i problemy przekładu artystycznego. Z dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*, red. E. Balcerzan, t. LXIV, Wrocław-Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984, s. 28; J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Zakamycze 2003, s.188.

⁸¹ Na temat pozornej ekwiwalencji frazeologizmów oprócz wymienionych już prac R. Gläser zob. np. I. Daszczyńska, *Rosyjsko-polskie pozorne ekwiwalenty frazeologiczne*, Słupsk 1987; J. Szerszunowicz, *Pseudo-equivalents in English, Italian*

W języku rosyjskim połączenie wyrazowe *белые ночи* ma znaczenie ‘krótkotrwałe widne noce w porze letniej na terenach północnych’⁸², polskie wyrażenie *białe noce* czy niemiecki związek *weiße Nächte* używane są w takim samym znaczeniu⁸³. Włoski idiom *la notte bianca*, francuskie wyrażenie *la nuit blanche* oraz angielski frazeologizm *a white night* (dosł. biała noc), które mogą występować w liczbie mnogiej – wówczas wykazują pełną zgodność formalną z rosyjskim i polskim wyrażeniem, mają zupełnie inną semantykę, są bowiem nośnikami znaczenia ‘bezsenna noc’. Ponadto, włoskie połączenie *la notte bianca* może być używane w znaczeniu ‘noc Bożego Narodzenia, podczas której spadło dużo śniegu’⁸⁴.

W przypadku omówionych powyżej idiomów wystąpiła pełna zgodność formalna i semantyczne, należy jednak podkreślić, że podobieństwo składu leksykalnego jest wystarczające, by odpowiednik miał charakter pseudoekwiwalentu. Włoski idiom *fare di notte dinanzi di sera* (dosł. robić noc przed wieczorem) może być odebrany jako odpowiednik rosyjskiego związku *неперенять/снуть день с ночью* (dosł. pomylić dzień z nocą) czy polskiego z *nocy robić dzień*.

W badanym materiale występują jednostki polisemiczne w jednym z języków a monosemiczne w innym⁸⁵. Należy do nich omówiony już idiom niemiecki *die Nacht der langen Messner*, który w niemieckim ma trzy znaczenia, natomiast w polskim jedno, które nie jest zasadniczo podawane w opracowaniach frazeograficznych. W przypadku tej jednostki występują również różnice w stylistyce porównywanych jednostek. Frazeologizm niemiecki oznaczony jest kwalifikatorem *potoczny*, natomiast jego odpowiednik polski, niewystępujący w opracowaniach frazeograficznych, określić należałoby jako *książkowy*.

and Polish Faunal Phraseology, w: *Proceedings XII EURALEX International Congress. Congresso Internazionale di Lessicografia. Atti*, red. E. Corino, C. Marelli, C. Onesti, Alessandria 2006, s. 1055-1060.

⁸² *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski...*, s. 198. Włoski odpowiednik *notte polare*.

⁸³ Np. S. Skorupka, dz. cyt., s. 514.

⁸⁴ Por. ang. *white Christmas*, pol. *białe święta*.

⁸⁵ L. Zareba, „Entre chien et loup” ou quelques réflexions sur compétence d’un traducteur, w: *Przekład literacki a przekład użytkowy. Teoria i praktyka. Materiały III Międzynarodowej Konferencji Traduktologicznej, Częstochowa 3 czerwca 1998 r.*, red. U. Dąbska-Prokop, Częstochowa 1999, s. 91-103; J. Szerszunowicz, *Stylistyczna polisemia frazeologizmów w ujęciu konfrontatywnym*, w: *Styl a semantyka*, red. I. Szczepankowska, Białystok 2008, s. 369-377.

3. Wnioski

Analiza wyekscerpowanego materiału wykazała, że konotacje leksemu *noc* motywują różnorodne jednostki frazeologiczne występujące w badanych językach, przy czym zdecydowana większość z nich odwołuje się do prototypowych cech nocy. Włączenie definicji kognitywnej komponentu *noc* do hasła słownika frazeologicznego pozwoliłoby na lepsze zobrazowania mechanizmów motywacyjnych związków mających w swoim składzie omawiany element.

Najliczniejszą grupę stanowią związki należące do *quasi*-absolutnych ekwiwalentów i odpowiedników kongruentnych pod względem obrazowania. Uwagę zwracają jednostki zaliczane do pseudo-ekwiwalentów, które powinny być poddane dalszej analizie, ponieważ są ważne z punktu widzenia translatoryki i glottodydaktyki. Związki mające odpowiedniki niefrazeologiczne również wymagają szerszego omówienia, ponieważ wystąpienie omawianych jednostek w translacie wiąże się z koniecznością zastosowania technik kompensacyjnych. Podkreślić należy, że wiele jednostek posiadających międzyjęzykowe ekwiwalenty opisowe to związki niewystępujące w słownikach dwujęzycznych.

Podsumowując, należy stwierdzić, że konieczne jest przeprowadzenie kompleksowej analizy jednostek frazeologicznych z komponentami z pola semantycznego nocy. Analiza takiego materiału pozwoli na przedstawienie pełniejszego obrazu ekwiwalentów związków frazeologicznych, które, przy znacznych nawet rozbieżnościach leksykalno-formalnych, mogą okazać się bliskimi ekwiwalentami, co ma duże znaczenie w translatoryce.